

Lezing 4: Gebed en voorzienigheid

Heere, Gij weet alle dingen

De vierde lezing van het jaarthema zal gaan over ‘Gebed en voorzienigheid’, met als ondertitel: “Heere, Gij weet alle dingen” (Joh. 21:17).

In deze lezing staat een bekend spanningsveld centraal: wat is de functie van het gebed als God in Zijn voorzienigheid alles al heeft bepaald? Het bestuur heeft dit theologische vraagstuk bewust van een maatschappelijke invalshoek voorzien. In de huidige samenleving heeft dit vraagstuk namelijk nog een extra dimensie gekregen door het maakbaarheidsstreven dat we overal tegenkomen. De gedachte dat alles maakbaar is, gaat ons als christelijke studenten niet voorbij. Daarom denken we ook na over de verhouding tussen het maakbaarheidsstreven enerzijds en de afhankelijkheid en het gebed anderzijds. Het laatste aspect van de lezing wordt gevormd door het vraagstuk van het onrecht in de wereld: hoe moeten we dit in relatie zien tot de voorzienigheid en het gebed?

Voor deze lezing hebben we prof. dr. ir. A.J. Nederveen uitgenodigd, hij zal op 5 december 2019 *Deo Volente* zijn lezing voor ons uitspreken.

Aan de *lector* zijn de volgende vragen gesteld:

1. Waarom bidden we in een wereld waarover God in Zijn voorzienigheid alles al heeft bepaald?
2. Hoe moeten we het maakbaarheidsstreven relateren aan afhankelijkheid en gebed?
3. Hoe moeten we het onrecht in de wereld in relatie zien tot de voorzienigheid en het gebed?

In de geschiedenis worden vragen over het noodlot en de voorzienigheid aan de orde gesteld door middel van de tragedie. In zo’n tragedie speelde het noodlot een belangrijke rol. In haar voorbereidingsartikel laat Teunie dit zien aan de hand van twee tragedies.

Het noodlot

Een analyse van het literaire gebruik van het noodlot en het nut van nadenken over het noodlot.

Hoe meer verhalen je tot je neemt, hoe vaker je dezelfde structuren en elementen terug ziet komen. Een van die elementen is het noodlot. Maar wat is het noodlot nu eigenlijk?

In dit artikel zal ik aan de hand van twee verhalen analyseren hoe het noodlot functioneert in literatuur. Daarnaast zal ik globaal ingaan op de vraag wat wij nu met het noodlot kunnen. Is het eigenlijk wel nuttig om hierover na te denken?

Tekst: Teunie Rouwendal

Wat is noodlot?

In veel verhalen is het noodlot redelijk eenvoudig aan te wijzen, althans voor de lezer. Het verhaal neemt een wending waar de karakters geen invloed op kunnen hebben, toch beïnvloedt deze op afstand staande, onafwendbare kracht de hele loop van het verhaal. Er zijn verschillende benamingen voor deze kracht. In de Griekse mythen zijn het vaak de goden, soms is het de natuur, in christelijke verhalen is het God en in andere verhalen wordt het simpelweg het Lot genoemd zonder een specificatie.

Als het gaat over de begrippen 'lot' of 'noodlot' lijkt het op het eerste gezicht alsof ze hetzelfde betekenen, maar ze hebben wel degelijk een andere connotatie. Zeker, het gaat in beide gevallen over een voorbestemd einde, maar het verschil zit in de ervaring van dat einde. Als we het hebben over het lot van iemand, dan kan dat twee kanten op, een positieve en een negatieve. Aankomen bij je lotsbestemming wil enkel zeggen dat je op de plek bent aangekomen waar je, zonder dat je er op een directe manier invloed op hebt gehad, bent aangeland. Bij het noodlot is het einde daarentegen altijd tragisch.

Om het noodlot motief in literatuur te duiden gebruik ik twee verhalen: *Oedipus Rex* van Sophocles en *Macbeth* van Shakespeare.

Bekendmaking van het noodlot

In deze twee verhalen heeft het noodlot een aanwijsbare stem. Aan het begin van het verhaal wordt op een duidelijke manier het noodlot voorgespiegeld aan de hoofdpersoon. In het geval van Oedipus wordt zijn vader, koning Laios van Thebe, voorzeggd dat zijn zoon hem zal vermoorden. Daarnaast zal Oedipus zijn moeder Iokaste huwen. Daarom besluiten zijn ouders om Oedipus uit hun leven te bannen. Het plan was om hem te vermoorden door de baby met doorgesneden pezen achter te laten. Echter, de herder die deze taak uit moest voeren krijgt medelijden met hem en brengt hem bij koning Polybos. Aan zijn hof groeit Oedipus op onder de impressie dat Polybos zijn biologische vader is. Oedipus hoort dezelfde voorspelling als zijn vader door het orakel van de Griekse god Foibus (Kooiman, 2019).

Macbeth speelt zich dichterbij huis af in Schotland en het belangrijkste thema van het stuk is eerbij. In dit toneelstuk zijn het drie heksen die Macbeth "In thunder, lightning, or in rain (..) upon the heath" (Shakespeare I. 1. 2, 7) de toekomst voorspellen. Macbeth krijgt te horen dat hij Thane van Cawdor zal worden en later zelfs koning van Schotland (I. 2. 150-151).

De functie van een toekomstvoorspelling zoals het orakel bij Oedipus en de heksen bij Macbeth is dat het verhaal op deze manier een structuur wordt gegeven. De karakters in het verhaal krijgen een doel en er is een afgebakend einde, namelijk wanneer het noodlot zich voltrokken heeft. Daarnaast wordt de verteller van het verhaal, door op deze manier de lezer informatie te verschaffen, vrijgesteld van de plicht om de informatie te verantwoorden. Het is nu eenmaal de stem van de goden dus de lezer moet het maar aannemen (Hansen, 2015).

Hoe wordt er omgegaan met het noodlot?

Er zijn twee manieren om met de bekendmaking van het (nood)lot om te gaan: omarmen of vluchten. Laios en Oedipus kiezen duidelijk voor het laatste en proberen er alles aan te doen om de voorspelling niet uit te laten komen. Toch verliep Oedipus' leven op een zodanige wijze, dat hij tegen zijn wil de voorspelling liet uitkomen. Als hij het orakel heeft aangehoord slaat Oedipus op de vlucht, om maar niet in de buurt te zijn van de man van wie hij denkt dat het zijn biologische vader is. Tijdens zijn vlucht komt hij echter op een kruising koning Laios tegen. Zonder dat hij weet dat het zijn echte vader is doodt Oedipus hem hier. Daarna lost hij het raadsel van de Sfinx op, waardoor hij de stad Thebe redt. Als beloning hiervoor huwt hij de koningin van Thebe, Iokaste. Oedipus regeert als koning mild en rechtvaardig, maar Thebe wordt geteisterd door de pest. De oorzaak hiervan blijkt de ongewroken dood van Laios te zijn. Oedipus gaat op onderzoek uit en ontdekt dat hij zijn vader heeft vermoord en met zijn moeder is getrouwd. Hierop steekt hij zichzelf de ogen uit en verzoent hij zich uiteindelijk met de wil van de goden (Kooiman, 2019).

Macbeth, in tegenstelling tot Oedipus, omarmt de profetie van de heksen juist. Wanneer de eerste voorspelling al snel in vervulling gaat, wordt zijn interesse gewekt. Aangespoord door zijn vrouw doet hij een poging om zijn lot in handen te nemen door een reeks moorden te plegen. Macbeth vervult hiermee in zekere zin de voorspellingen en wordt koning. Hij krijgt echter zoveel last van wroeging dat hij zijn verstand begint te verliezen en terugkeert naar de drie heksen voor meer voorspellingen, zodat hij weet wat hem te doen staat. Door de misleidende woorden die Macbeth bij de heksen hoort, waant hij zich onverslaanbaar en stort hij zich, terwijl hij hoopte op het geluk, in zijn eigen ondergang. Aan het einde van Macbeth is goed te zien dat de woorden van het vooruitzicht die Macbeth voorgespiegeld krijgt niet betekenen wat ze op het eerste gezicht lijken te betekenen. Fontenrose (1983) noemt dit een van de regels van voorspellingen. De woorden

hebben volgens hem nooit een betekenis die voor de hand ligt, maar worden wel op die manier opgevat door de ontvanger. Dit is vooral het geval wanneer de echte betekenis die bedoeld wordt door de spreker niet in het voordeel van de ontvanger is. “Be bloody, bold and resolute; laugh to scorn / The power of man, for none of woman born / Shall harm Macbeth” (Shakespeare IV. 1. 79-81) wordt opgevat als dat geen mens die uit een vrouw geboren is Macbeth kwaad zal kunnen doen. Toch wordt Macbeth gedood. Deze voorspelling komt toch uit omdat de moordenaar van Macbeth door een keizersnee ter wereld is gekomen en dus niet op de gebruikelijke manier uit een vrouw geboren is.

Wat is het nut of onnut van denken over het noodlot?

Die verhalen waar het noodlot in voorkomt zijn goed geschreven, maar wat heb ik, *DC*er, hieraan in het dagelijks leven? Het eerlijke antwoord is heel weinig tot niets. Toch komen we in de wereld om ons heen het denken over het (nood)lot wel degelijk tegen. Zo lijken veel mensen het idee te hebben dat ze zelf hun lot kunnen bepalen door hun dromen na te jagen. Als het gaat over het leven van de individu gelooft men dat het zijn lot is om gelukkig te zijn, maar als het gaat over het grote plaatje, het lot van de mensheid is lijkt men een stuk pessimistischer.

Denk bijvoorbeeld eens aan het determinisme in het gedachtenexperiment van Laplace. Hierbij wordt vooral geduid op het sterke denken in oorzaak-gevolgstructuren. Dit gebeurt veel binnen de natuurwetenschappen. Het idee van Laplace is dat je precies zou kunnen voorspellen wat er gaat gebeuren, als je de positie van alle deeltjes in het universum en alle natuurwetten kent (Jansen, 2007). Iets soortgelijks is ook terug te vinden in een boek als *Wij zijn ons brein* van Dick Swaab. Aan de hand van hersenen wordt er heel wat gezegd – of voorspeld? – over de levensloop van iemand. Dit zorgt voor een totaal ander wereldbeeld dan het christelijke. Het heeft als christen immers geen zin om na te denken over iets als het noodlot in ons leven als we mogen

geloven dat God alles bestuurt. "En wij weten, dat dengenen, die God liefhebben, alle dingen medewerken ten goede, namelijk dengenen, die naar Zijn voornemen geroepen zijn" (Rom. 8:28). Natuurlijk is een tegenwerping dat de predestinatie een andere vorm is van determinisme. Dit is gelukkig niet het geval. Als dit wel het geval zou zijn, zijn wij enkel marionetten en dansen wij alleen de dans die God heeft vastgesteld. Dit is een lastige theologische discussie, maar het kan soms helpen om niet gelijk te kijken naar de realiteit waarin wij leven maar naar de wereld van verhalen. Dit omdat de wereld van het verhaal beperkter is en daardoor eenvoudiger te bevatten. Als je kan zien hoe binnen deze beperkte wereld bepaalde zaken in elkaar steken, kan dit ons handvatten geven in het echte leven. Als we letten op de Griekse mythen, lijkt het er op dat de karakters inderdaad speelpoppen van de goden zijn. Kooiman (2019) betoogt dat het lot van Oedipus uiteindelijk een straf van de goden is op zijn hang naar autonomie. Toch ontslaat dit hem niet van zijn verantwoordelijkheid en van zijn vrije wil. Sophocles lijkt geen *clearcut* verschil te zien tussen de vrije wil en determinisme. De voorspelling komt uit, de handelingen daarvoor zijn zogenaamd door het lot bepaald, maar dat neemt de vrije wil niet weg (Dodds, 1966). En misschien zou het ook goed zijn als wij hier niet zo zwart-wit over denken. Jezus heeft Petrus gewaarschuwd voor zijn verloochening (Matth. 26:34). De verloochening is dus wel 'lots-gebonden', in de zin dat Petrus niet anders kon; Petrus vervult de profetie, maar hij deed dit wel door zijn vrije wil. In de Bijbel zien we over het algemeen dat er wel beloftes worden gedaan, die je in bepaalde gevallen kan zien als een voorspelling. Dit geldt

bijvoorbeeld voor de belofte aan Abraham. Echter zijn deze lotsbestemmingen vrijwel nooit noodlottig.

Wellicht kunnen we dan toch nog een les trekken uit verhalen als *Oedipus Rex* en *Macbeth*. We hebben gezien dat het noodlot een rol speelt in deze verhalen en hoe de karakters hiermee omgaan. De karakters leven elk in een eigen wereld, los van de wereld waarin hun lot werd bepaald. In de eigen wereld ervaart de mens zijn leven vanuit het doel dat hij zichzelf heeft gesteld. Alles wat in zijn leven gebeurt, maar wat hij niet kan verklaren, wordt terzijde geschoven als onbelangrijk. In de wereld van het lot heeft alles wat de mens doet en wat hem overkomt echter een betekenis die zijn levensloop bepaalt, er bestaat hier geen toeval (Kooiman, 2019). De tragiek ligt in deze verhalen in het feit dat de twee werelden voor het heldhaftige, scherpzinnige individu pas samenkomen op het punt van zijn ondergang, terwijl het algemene belang hiermee wel wordt gediend. Dit kan ons ook iets leren over ons eigen uiteindelijke lot, we zullen hieraan voorbij leven tenzij Iemand ons er expliciet op wijst. Pas als wij door God worden gewezen op het totaalbeeld van ons bestaan, in plaats van ons te focussen op de alledaagse details, zullen wij serieus gaan nadenken over het einde van ons verhaal. Deze God is niet, zoals de Griekse goden in de wereld van Oedipus ontstaan uit chaos, maar Hij is van eeuwigheid. Hij heeft Zelf orde geschapen in de chaos. Zijn scheppende stem heeft vanaf de schepping de wereld gedragen. Het is ons uiteindelijke lot om hiernaar te luisteren. Doen we dat niet dan kunnen we zeker zijn van een tragisch einde.

Literatuur

- Dodds, E.R. (1966). On Misunderstanding the 'Oedipus Rex'. *Greece & Rome*, 13, 37-49.
- Fontenrose, J. (1983). The Oracular Response as a Traditional Narrative Theme. *Journal of Folklore Research*, 20, 112-120.
- Hansen, W.F. (2015). *Classical Mythology: a Guide to the Mythical World of the Greeks and Romans*. Oxford: Oxford University Press. Te verkrijgen via:
 <[https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=a-NmaOkM2UC&oi=fnd&pg=PR7&dq=Hansen,+W.F.+\(2015\)+Classical+Mythology:+a+Guide+to+](https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=a-NmaOkM2UC&oi=fnd&pg=PR7&dq=Hansen,+W.F.+(2015)+Classical+Mythology:+a+Guide+to+)

the+Mythical+World+of+the+Greeks+and+Romans.+Oxford:+Oxford+University+Press.+&ots=qN6IOBqv4S&sig=LCyHCvfwk4p2Q4AcCNib0YIqQ0#v=onepage&q&f=false.

Jansen, M. (2007). *Dood is ons lot en geluk*. Geraadpleegd op 31 juli 2019, Trouw:

<https://www.trouw.nl/cultuur-media/dood-is-ons-lot-en-geluk~b5344e21/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>.

Kooiman, G. (2019, juni). Sophocles' verhaal van Oedipus: Een verhaal van vrijheid, autonomie en goddelijke voorzienigheid. *Sopie*, pp. 38-43.

Shakespeare, William (z.d.). *Macbeth* in *The Complete Works of William Shakespeare*. London: Spring Books.

Sophocles (1991). *Oedipus Rex*. Mineola, New York: Dover Publications.

Ruimte voor aantekeningen